

Alchymie v českých zemích III Alchymické bádání za vlády Rudolfa II.

Ivo Purš – Vladimír Karpenko

Alchemy in the Czech lands III. Alchemical search during the reign of Rudolf II. Rudolfine era is known as the highest flourish of alchemy in the Czech lands; many outstanding personalities were active in the surrounding of the emperor and in service of the aristocracy. Broad interests of these figures reached from the expected transmutational alchemy to medicinal aspects of this science. Not less important were studies in geology and botany. Particular attention is paid to the emperor's interests, to his attitude toward alchemists and scholars at his court. Some of these men are introduced in more detail, including Michael Sendivogius, Oswald Crollius, Michael Maier, Anselm Boëtius de Boodt, and problematic Edward Kelly. Abramo Colorni, court Jew, is characterized in detail because of his extraordinary position at the court. Tadeáš Hájek represents Czech scholars.

Keywords: history of alchemy – transmutation – Rudolf II – Maier – Sendivogius – Kelly – Colorni – de Boodt – Hájek

Téma alchymie v okruhu dvora římského císaře a českého krále Rudolfa II. (1552–1612) představuje jednu z nejznámějších a přitom nejméně prostudovaných stránek naší historie raného novověku. Je totiž naprosto překryto populárním podáním, které ji většinou předkládá ve zkresleném světle. Vzhledem k tomu, že mu byla nedávno věnována rozsáhlá monografie,¹ shrneme na tomto místě především hlavní poznatky a rysy aktuálních výzkumů.

Za vlády Rudolfa II. došlo v českých zemích k rozkvětu řady přírodních věd. Praha, sídlo císaře, se stala jedním z nejvýznamnějších center evropské vzdělanosti, císařský dvůr pak jeho ohniskem. Ačkoli je třeba odmítnout představu, že Rudolf II. vytvářel na Pražském hradě cosi na způsob vědecké akademie, na druhé straně nebyl jeho přístup k organizaci vědeckého života založen pouze

¹ Ivo Purš – Vladimír Karpenko (ed.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011. Viz též Ivo Purš – Vladimír Karpenko (ed.), *Alchemy and Rudolf II. Exploring the Secrets of Nature in Central Europe in the 16th and 17th centuries*, Prague 2016. Z tohoto důvodu jsme omezili v této části textu i poznámkový aparát.

na jeho osobním výběru a intuitivním stanovisku. Rudolf II. byl široce vzdělaným mužem, jenž sice nepochybně trpěl depresivními stavy, ale ty nediskvalifikovaly jeho vysokou inteligenci, a už vůbec ne schopnost tvůrčího vhledu do tematiky přírodních věd, stejně jako do dalších oblastí vzdělanosti a kultury. Je třeba proto korigovat císařův obraz v křivém zrcadle, nastaveném především historiky 19. století, jehož rezidua mají bohužel tendenci přetrvávat, byť v mírnější podobě, i v současnosti.

Rudolfínská doba se svým širokým mezinárodním záběrem v oblastech zahrnujících široké spektrum sahající od rudimentární přírodovědy (botanika, montánní vědy) přes alchymii a chymii po mystiku se stala ohniskem pozornosti četných autorů. Najdeme u nich nejrůznější přístupy. Ve starších pramenech bývá pozornost soustředěna především na transmutační alchymii, jako například podrobná líčení domnělých transmutací jakož i osudů některých protagonistů, které popisoval ještě roku 1730 anonymní spis *Die Edelgeborne Jungfer Alchymia*.²

S nástupem chemie se pohled na alchymii pronikavě změnil, o nemožnosti transmutace kovů nebyly pochybnosti. Jedním z významných pramenů o době Rudolfa II. je spis Adalberta Wraného,³ kde je spolu s podrobnými odkazy výčet nejdůležitějších děl zmíněné doby a krátké údaje o jejich autorech. Později uvedl stručný výčet s menším poznámkovým aparátem Matula.⁴

Obraz císaře samotného byl i ve světové odborné literatuře nejednou problematizován, jak dokládá spis Erica Holmyarda,⁵ kde se píše přímo o panovníkově šílenství⁶ a jeho vláda je popisována poměrně nevybíravě: „... závěrečná léta panování byla poznamenána krutými činy, které mohly být inspirovány jen podezřeními a úskočností duševní choroby.“⁷ Korektní pohled na rudolfínskou dobu přináší rozsáhlé dílo Roberta Evanse, jež je dodnes nejúplnějším fundovaným a uceleným pohledem na tuto dobu z hledisek společenských, kulturních

² Autorem knihy zamýšlené jako obrana alchymie byl Johann Conrad Creiling (1673–1752), viz Vladimír Karpenko, „*Die Edelgeborne Jungfer Alchymia: The Final Stage of European Alchemy*“, *Bulletin for the History of Chemistry* 25, 2000, s. 50–63. V kap. III. je na s. 33–82 této knihy rozsáhlá sbírka historek z rudolfínské doby o údajně úspěšných transmutacích.

³ Adalbert Wraný, *Geschichte der Chemie und der auf chemischer Grundlage beruhenden Betriebe in Böhmen*, Praha 1902, s. 10–31.

⁴ V. H. Matula, *Hledání kamene mudrců*, Orbis: Praha 1948, s. 76 a dále.

⁵ Eric J. Holmyard, *Alchemy*, Harmondsworth 1957, s. 231.

⁶ V orig. *madness*.

⁷ V orig. *craftiness of insanity*.

a vědeckých.⁸ V české literatuře představuje standardní publikaci o císaři Rudolfovi II. monografie Jiřího Janáčka⁹ a v 90. letech minulého století pak podstatným způsobem rozšířily poznání kultury a umění spjatých s Rudolfem dva velké katalogy dvou výstav, které byly císaři a jeho době věnovány.¹⁰ V užším kontextu alchymie si zasluhuje pozornost kniha Petra Vágnera, která rovněž zahrnuje dobu Rudolfa II. do širokého kontextu dobové společnosti a ukazuje, jakou roli v ní hrála alchymie.¹¹

1. Rudolfínský okruh alchymických badatelů

Transmutační alchymie

Okruh rudolfínské vědy zahrnoval různorodou škálu osobností, které se v okolí Rudolfa II. více či méně důmyslně a seriózně zabývaly alchymií; můžeme je podle jejich zájmů či „oborů“ činnosti rozdělit do tří skupin. První tvořili alchymisté, jejichž hlavním cílem bylo nalezení kamene filosofů neboli tzv. projekční tinktury, která by byla schopna proměnit obecné kovy ve stříbro nebo ve zlato. Jestliže měla údajně transmutovat kterýkoli kov, byla označována „univerzální“, zatímco „partikulární“ byla taková, která proměňovala jen jeden určitý kov; byla tedy nižším stupněm. Občas byl partikulární kámen popisován jako preparát, který dokáže transmutovat jen určité omezené množství obecného kovu, zatímco „univerzální“ měl mít údajně tuto možnost neomezenou.¹² Alchymisté zvláště první z uvedených forem tinktury též někdy ztotožňovali s „univerzálním lékem“,

⁸ Robert J. W. Evans, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford 1973. Česky: *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*, Praha 1997.

⁹ Josef Janáček, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987.

¹⁰ *Prag um 1600. Beiträge zur Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II.*, Freren 1988. Eliška Fučíková et al., *Rudolf II and Prague: The Court and the City*, London – New York, 1997.

¹¹ Petr Vágner, *Theatrum chemicum*, Paseka: Praha 1995, kap. VII.

¹² Někdy skutečně najdeme číselný údaj o tom, kolik dílů kovu proměnil jeden díl daného kamene. Například podle spisu *Die Edelgeborne Jungfer Alchymia* (viz výše) byla tato výtěžnost kamene u Nizozemce Monte Snydera (1655) 1:600, zatímco preparát Sebalda Schwertzera (1585) transmutoval údajně 1024 díly kovu. Joaquín Pérez-Pariente, „An Investigation on the Activity Pattern of Alchemical Transmutation“, *Journal of Scientific Exploration* 16, 2002, s. 593–612, se pokusil nalézt v původních pramenech dobu trvání vlastní údajné transmutace, přičemž na základě osmi údajů konstatoval, že čím vyšší byla účinnost kamene, tím kratší dobu proces trval, což lze víceméně tušit.

který měl léčit většinu chorob.¹³ Jejich pokusy bývaly úzce spjaty i s hornictvím a metalurgickými technologiemi. Nejvýznamnějším představitelem této skupiny byl polský šlechtic a dvořan Rudolfa II. Michael Sendivogius (1566–1636), jehož hlavní dílo *De Lapide Philosophorum, Tractatus Duodecim* (O kameni filosofů, dvánáct traktátů) vyšlo poprvé s císařským přispěním v Praze roku 1604.¹⁴ Šlo o velice vlivný spis, který vycházel v mnoha vydáních až do druhé poloviny 18. století a jehož studiu se vážně věnoval ještě Isaac Newton.¹⁵ Velmi podrobně se dílem tohoto alchymisty, v němž jsou i problematické položky, zabývá Rafał Prinke.¹⁶

Sendivogius byl nepochybně velmi zdatný experimentátor a jeho práce věnované sanytru (ledek, dusičnan draselný) do jisté míry předznamenal následující výzkum, který v posledku vedl až k objevu kyslíku.¹⁷ V tomto případě jsme svědky toho, jak alchymické dogma svazovalo učence, takže polský alchymista zůstal na bázi alchymie a nepokusil se posoudit chování ledku chemicky. Naopak se pokoušel o výklad na základě Smaragdové desky, krátkého mystického textu arabské provenience.

Podobně tento alchymista v díle *De lapide philosophorum tractatus duodecim* seřadil zcela správně tehdy známé kovy do řady odpovídající jejich modernímu pořadí standardních elektrochemických potenciálů.¹⁸ V této souvislosti Sendivogius připomněl, že „chemici“ dokázali bez pomoci Slunce (zde patrně transmutující agens) proměnit železo v měď, a Jupiter (cín) v Merkur (rtuť), ale stále nemohou vyrobit Slunce (zde zlato, transmutací). Typické je názvosloví alchymie používající planety k označení kovů, a třebaže autor zmínil postupy používané v řemesle,¹⁹ interpretoval je z pozice alchymie – hledání transmutujícího preparátu.

¹³ Charakteristické pro křesťanský svět bylo, že o léčivé schopnosti tinktury často psali s dovětkem „pokud to Bůh dovolí“.

¹⁴ Polský překlad Roman Bugaj, *Michał Sędziwój: Traktat o kamieniu filozoficznym*, Warszawa 1971.

¹⁵ William R. Newman, *Newton the Alchemist*, Princeton 2019, kap. 21.

¹⁶ Rafał T. Prinke, *Omylů svůdná zahrada. Alchymické písemnictví do konce XVIII. století*, Praha 2019, s. 503 a dále.

¹⁷ Podrobněji Vladimír Karpenko, *Alchymie. Nauka mezi snem a skutečností*, Praha 2007, s. 378 a dále.

¹⁸ Tamtéž, Traktát devátý, „O mísení kovů neboli o získávání kovového zárodku“, s. 180 (v orig. s. 61–63). Jde o pořadí Pb, Sn, Fe, Au, Cu, Hg, Ag, kde kov vlevo v pořadí vytěšňuje ty, které od něj leží napravo, z jejich solí. Záleží ještě na dalších faktorech, ale klasické je vylučování mědi z roztoků jejích solí na kovovém železe.

¹⁹ Například již od 15. století se rozpuštěné stříbro sráželo z jeho roztoku v kyselině dusičné (kde bylo jako dusičnan) pomocí kovové mědi (Ursula Klein, *Verbindung und Affinität*, Basel 1994, s. 154).

Podobně úzce byli s praktickými a technologickými problémy spjati i další rudolfínští alchymisté této kategorie, jáchymovský horní hejtman Sebald Schwertzer (?–1598), o němž podrobněji v předchozí části, hormistr v Goldkronachu Franz Kretschmer, císařský hledač drahých kamenů a kovů Šimon Tadeáš Budek (?–po 1608) nebo alchymista, vynálezce a mechanik Cornelius Drebbel (1572–1633). Mezi podvodníky, byť bezpochyby vybavené určitými odbornými znalostmi, patřil Angličan Edward Kelly (1555–1597), který přišel roku 1584 do Prahy jako doprovod významného učenice, mystika a mága Johna Dee (1527–1609). Kelly spolu s dalšími podvodníky doposud zcela neprávem zastihuje celý fenomén rudolfínské alchymie, což bylo bezpochyby dáno pozorností, která byla v celoevropském kontextu jeho aféry věnována.

Lze soudit, že Kelly byl poměrně zdatný experimentátor, což ostatně bývalo u alchymických podvodníků dost běžné, takže alespoň některé jeho praktiky působily přesvědčivě. Dokonce snad do té míry, že se jeho traktáty těšily pozornosti a vyšly koncem 17. století.²⁰

Kellyho aktivity nejsou dodnes dostatečně zmapovány.²¹ V soukromém majetku na Slovensku je latinsko-slovenský rukopis s podtitulem *Georgii Riplaei canonici Angli Liber XII. Alchemiae Portarum*²² *Augustissimi Imperatoris Rudolphi II jusu, a Nicolao Majo carmino Elegiaco ex Anglico in Latinum purissimum reditur*, kde je jako překladatel uveden „Edwardus Kellaeus“.²³ S Kellym se v Praze seznámil

²⁰ *Edouardi Kellaei Anglii Duo Egregii De Lapide Philosophorum, Una Cum Theatre Astronomiae Terrestris*, Hamburg 1676. Kniha obsahuje teoretické i praktické pasáže, samozřejmě nevedoucí k transmutaci. Druhý spis je v souboru s dalšími: *Johannes Ticinensis, eines Böhmischen Priesters/ Anthonii de Abbatia, eines in der Kunst erfahrenen Mönchs/ und Edoardi Kellaei eines Welt-berühmten Engländer vortreffliche und außführliche Chymische Bücher...* Hamburg 1691. Soudě podle úvodní věty, „Obwohl mein Leib zum andermahl in Böhmen mit Ketten und Gefängnissen geplaget worden...“, spis vznikl během Kellyho druhého uvěznění, podle některých názorů snad roku 1596. Je to soubor citátů z děl významných alchymistů, poněkud připomínající starší florilegia.

²¹ Některé údaje o Kellyho soukromém životě a o jeho majetkových poměrech viz v Petra Chourová, *Alchymisté nebo šarlatáni*, Praha 2010.

²² Jde o dílo mnicha a alchymisty Georga Ripleye (1415–?1490) *Compound of Alchimie* známé též jako *Twelve Gates*.

²³ Miloš Jesenský, *Dějiny alchymie v českých zemích, v Polsku a na Slovensku*, Bratislava 2016, s. 319. Srov. Jennifer M. Rampling, „Transmission and Transmutation: George Ripley and the Place of English Alchemy in Early Modern Europe“, *Early Science and Medicine*, 17, 2012, 5, s. 477–499. Idem, „Alchemical Translation in Rudolfin Prague: The Case of George Ripley“, in: Ivo Purš – Vladimír Karpenko (ed.), *Alchemy and Rudolf II: Exploring the Secrets of Nature in Central Europe in the 16th and 17th*

bratislavský šlechtic Štefan de Liszty a snažil se od něho poučit o alchymii, které se věnoval.²⁴ To naznačuje široký okruh Angličanových kontaktů.

Lékařská alchymie

Druhou skupinu tvořili lékařsky orientovaní alchymisté, kteří byli bezpochyby nejdůležitějšími protagonisty tehdejších alchymických bádání. Na prvním místě jmenujme přesvědčené paracelsiánské lékaře otce a syna Martiny Rulandy. Oba byli členy císařského dvora a druhý z nich, osobní císařův lékař Ruland mladší (1569–1611) v Praze dokončil nejsystematičtější, a také nejobsáhlejší výkladový slovník alchymie a paracelsiánské medicíny (*Lexicon Alchemiae*, Francofurti 1612).²⁵ Lékařským zaměřením se k nim řadil jeden ze dvou nejvýznamnějších vědců na Rudolfově dvoře Tycho Brahe (1546–1601). Přestože jeho alchymickým výzkumům byla doposud věnována jen malá pozornost, věnoval se jim neméně intenzivně než astronomickým pozorováním.²⁶

Další aspekt paracelsiánské medicíny a alchymie představuje Oswald Croll (kol. 1560–1608), který velice koncizně rozpracoval přesné postupy alchymické výroby léčiv, stejně jako nauku o signaturách věcí.²⁷ Jeho dílo *Basilica chymica* z roku 1609 bylo značně vlivné po celé 17. století. Croll byl při svých pobytech v Praze v kontaktu s řadou významných osob, stejně jako tomu bylo při jeho cestách po Evropě; za všechny zmíníme Václava Lavina z Ottenfeldu, jenž působil od roku 1588 jako lékař v Praze. Oba muži si vyměňovali odborné údaje, přičemž Croll některé šířil dále v cizině. Za zmínku stojí také to, že Croll měl navštívit

Centuries, Artefactum: Prague 2016, s. 293–296. Idem, *The Experimental Fire. Inventing English Alchemy, 1300–1700*, University of Chicago Press: Chicago – London 2020, s. 284–318.

²⁴ Miloš Jesenský, *Dějiny alchymie v českých zemích, v Polsku a na Slovensku*, Bratislava 2016, s. 333.

²⁵ Vladimír Karpenko, „Martin Rulands *Lexicon alchemiae* im Kontext der chemischen Sprache und Systematik“, *Studia Rudolphina* 11, 2011, s. 102–126.

²⁶ Nedávno se pozornosti dostalo okolností astronomovy smrti, která mohla souviset s poškozením organismu v důsledku expozice těžkým kovům, mimo jiné zlatu, stříbru, železu, obsaženým v Brahových elixírech, ale stejně tak to mohlo souviset s laboratorní činností (J. Kučera – K. L. Rasmussen – J. Kameník – M. Kubešová – L. Skytte – C. Povýšil – V. Karpenko – V. Havránek – P. Velemínský – N. Lynnerup – J. Brůžek – J. Smolík – J. Vellev: „Was He Murdered or Was He Not?—Part II: Multi-Elemental Analyses of Hair and Bone Samples from Tycho Brahe and Histopathology of His Bones“, *Archaeometry* 59, 2017, s. 918–933).

²⁷ Jakub Hlaváček – Martin Žemla, *Znamení věcí: Renesanční nauka o signaturách*, Červený Kostelec 2020.

Kellyho ve vězení ve snaze dozvědět se od alchymisty jeho tajemství. Konec Crollova života byl spojen se skandálem, neboť císař Rudolf II. se zmocnil učencovy pozůstalosti, která však obsahovala také kompromitující korespondenci usvědčující Petra Voka z Rožmberka a Kristiána z Anhaltu, jehož byl Croll osobním lékařem a tajným diplomatem, ze spiknutí proti Habsburkům.²⁸

Croll byl přesvědčen, že medicínu je nutno budovat na křesťanské víře, přičemž chymické a religiózní aspekty spojoval s ideou korespondence makrokosmu a mikrokosmu. Pro jeho přístup byla typická úvaha, podle níž nejsou pro vznik chorob klíčové čtyři šťávy hippokratovské medicíny, ale neviditelná, duchovní semena chorob, jichž je v přírodě tolik co nemocí. Přesto však žádá, aby lékaři znali důvěrně i čtyři živly. Úběžník Crollových úvah, který je pevně zakotvuje v neortodoxně pojaté křesťanské tradici, představuje přesvědčení, že univerzálním lékem je Slovo Boží. Stejně jako v Paracelsově učení vystupuje i u Crolla do popředí otázka imaginace, které připisuje nemalý, ba zásadní vliv nejen na vznik a léčbu nemocí. V jeho teorii se totiž spojuje poznávací aspekt imaginace s jejím aspektem magickým a lékařským, přičemž oboje je založeno na kosmologickém a antropologickém rozvrhu, jak jej rozpracovali Paracelsus a dánský lékař Petrus Severinus (1542–1602).

Dalším a mimořádně významným učencem, jenž sice působil v Praze jen krátce, ale upozornil na sebe svým originálním dílem, byl Michael Maier (1569–1622). Tento vystudovaný lékař, nositel doktorátu z Basileje a *poeta laureatus* prodchnutý humanistickou kulturou nejprve nebyl alchymii nijak nakloněn, ale jeho názor se změnil poté, co spatřil účinek tzv. „pitného zlata“ na jednoho těžce nemocného pacienta. Začal studovat alchymii a sbírat zkušenosti u jiných alchymistů a zanedlouho poté přistoupil k laboratorní práci. Maier vycházel z tradiční alchymie a za její hlavní cíl považoval výrobu tzv. univerzálního léku. Na Paracelsa měl poměrně kritický názor, ještě kritičtější však byl vůči transmutační alchymii. Sám, jak zdůrazňoval, se považoval za „pravého mistra Umění“, tedy alchymie.

Roku 1608 se po zhruba čtyřech letech strávených prací ve vlastním laboratoriu vydal na cestu do Prahy, kde chtěl nejen vstoupit v kontakt se svými lékařskými kolegy – s lékařem Matyášem Borboniem (1566–1629) se znal už ze studia v Basileji –, ale především oslovit císaře vyhlášeného podporou alchymie. Bohužel však dorazil do Prahy v době, kdy vrcholila roztržka mezi Rudolfem a jeho ambiciózním mladším bratrem Matyášem, takže na audienci vinou těchto událostí čekal téměř rok. Poté byl císařem přijat formálně do služby – nikoli však jako lékař – a dědičně nobilitován s titulem *comes palatinus*. Maier roku 1609

²⁸ Jaroslava Hausenblasová, „Oswald Croll and his relations to the Bohemian lands“, *Acta Comeniana* 15–16, 2002, s. 169–182.

v Praze vydal vlastním nákladem dvě knihy, jednu v próze s názvem *De medicina Regia*²⁹ a druhou ve verších s názvem *Hymnosophia*. Prvně jmenovaná kniha ukazuje tehdejší autorovy znalosti alchymie a medicíny. Popisuje v ní hledání univerzálního léku, v němž údajně dosáhl částečného úspěchu. Kromě toho jsou v knize alchymické návody naznačující recepty na transmutaci, ovšem značně konfušní. Zajímavé je, že se Maier v systematickém popisu laboratorních technik opíral o spis z počátku 14. století *Summa perfectionis magisterii*,³⁰ který byl připisován arabskému alchymistovi Geberovi,³¹ ale provenience je evropská. Zde je zajímavý doklad toho, že šlo o dílo mimořádně vlivné, které patří mezi vůbec nejvýznamnější alchymické spisy a o něž později projevoval velký zájem také Isaac Newton.

Přestože Maier nepobýval v Praze dlouho, a to ještě s přestávkami, zdejší vyspělé kulturní prostředí okolo císařského dvora ho zjevně ovlivnilo. Promítlo se do emblematického charakteru jeho tištěných knih, vybavených mimořádně kvalitním výtvarným doprovodem, stejně jako do jeho zájmu o alchymický výklad klasické mytologie, v němž se stal na mnohá desetiletí nepřekonanou autoritou.³²

²⁹ *De medicina regia & verè Heroica, Coelidonia, (Quæ & Phalaia, Aurelia aurea, Lapis sanitatis philosophicus, Sulfur auri, Rex Fontiam ingrediens, multisq; alijs nominibus dicta innotuit) eiusq; modo inventionis, essentiâ, viribus & usu, Tùm corporibus humanis feciliter medendis, tùm alijs cum fructu experimentandis, Tractatus utilissimus, Authore Michaelè Maiero Philos. et Med: Doctore, P. C. Cæsareo.*

³⁰ Původně bylo dílo řazeno do jednoho korpusu spolu s dalšími, ale ta mají jiné autory. Samotnou *Summu* velmi podrobně analyzoval Newman, viz William R. Newman, *The Summa Perfectionis of of Pseudo-Geber. A Critical Edition, Translation, and Study*, Leiden 1991. Celý Pseudogeberův korpus přeložil a detailně komentoval Darmstaedter (Ernst Darmstaedter, *Die Alchemie des Geber*, Berlin 1922; česky Ernst Darmstaedter, *Geberova alchymie*, přel. P. Krummer, Praha 2012).

³¹ Je to polatinštělá forma jména jedné z nejasných postav arabské alchymie. Plným jménem byl Abú Abdalláh Džábir ibn Hajjáb ibn Abdalláh al-Kúfí as-Súfí at-Túsí (?721/722–?815). Dodnes však není jasné, zda tento muž vůbec žil; soudí se spíš, že díla vznikla pod jeho jménem přibližně v 10. a 11. století jsou kolektivní práce z okruhu ismaelitské sekty Bratří čistoty. Dobový seznam spisů vydaných pod Džábírovým jménem čítající několik tisíc položek, jak ho sepsal bagdáský knihkupec, nebo snad opisovač knih An-Nadím, publikoval J. W. Fück, „The Arabic Literature on Alchemy According to An-Nadím (A.D. 987)“, *Ambix* 4, 1951, s. 81–144. O Džábírově životě a díle viz Paul Kraus, „Studien zu Jābir ibn Hayyān“, *Isis* 15, 1931, s. 7–30; týž, *Jābir ibn Hayyān*, Cairo 1942; týž, *Alchemie, Ketzerei, Apokryphen im frühen Islam*, Hildesheim 1994; Syed Nomanul Haq, *Names, Natures and Things*, Dordrecht 1994, kap. 1.

³² Viz Michael Maier, *Atalanta fugiens. Prchající Atalanta neboli Nové chymické emblémy vyjadřující tajemství přírody*, Praha 2006.

Jiný přístup k lékařské alchymii reprezentoval mineralog a lékař Anselmus Boëtius de Boodt (1550–1632). Působil jako panovníkův lékař, což jej samozřejmě průběžně přivádělo do kontaktu s medicínsko-alchymickou komunitou, a v Praze vytvořil své základní dílo *Gemmarum et lapidum historia* (Hanau 1609), dnes pokládané za první systematickou klasifikaci tehdy známých minerálů. Jeho spis je občas považován za dílo o magické síle drahých kamenů, ale tím rozhodně není, protože na základě aristotelských východisek odmítá, že by kameny byly vybaveny okultními silami, a zvláště odmítavě se staví k teoriím o vlivu hvězdných sil na pozemský svět. De Boodt se živě, byť kriticky zajímal o paracelsiánskou medicínu a řadu léčivých přípravků vyrobených z drahých kamenů a minerálů ve své knize uvádí – jde tedy o mineralogicko-lékařské pojednání. V tomto zájmu jej silně ovlivnilo, když byl vyléčen z těžké nemoci pomocí „korálové tinktury“.³³ Je třeba dodat, že na paracelsiánské medicíně jej zajímaly pouze její praktické postupy a výsledky, nikterak se neztotožňoval s její filosofií a teologickými exkurzy.

Paracelsus ovlivnil i lékařskou alchymii Tadeáše Hájka z Hájku (1526–1600). Cestu k paracelsiánskému lékařství Hájkovi usnadňoval fakt, že byl přesvědčeným zastáncem astrologie a astrologicky pojaté magie a plně uznával jejich roli v medicíně, jak ukazuje předmluva k jeho překladu či spíše adaptaci Mattioliho herbáře, která vyšla česky roku 1562 jako *Herbář jinak bylinář*. Na tyto zájmy ukazuje i jeho vydání astrologických spisů z majetku Václavovy koleje Karlovy univerzity pod názvem *Astrologica opuscula antiqua* z roku 1564. V té době nebyl podstatný rozdíl mezi astrologií a astronomií, přičemž Hájek se hluboce zajímal právě o druhý z oborů. Výsledkem byl spis o „nové hvězdě“ z roku 1574,³⁴ což byla supernova, kterou nedlouho předtím pozoroval a popsal Tycho Brahe. Rovněž dva spisy o kometách z let 1578 a 1581 svědčí o Hájkových astronomických pozorováních.³⁵

Hájkův spisek o metoposkopii, tj. nauce, která spojovala vrásky na čele s planetami a snažila se z nich odhalit lidské vlastnosti a předpovídat budoucí osud,

³³ Pravděpodobně *tinctura corallina*, nebo *quinta essentia corallina*, připravovaná rozpouštěním středomořského korálu. Produktem byla obtížně charakterizovatelná směs solí, nepochybně především vápenatých, protože proces začíná žiháním výchozího materiálu na prášek a jeho následným rozpouštěním v alkoholu (podrobný návod *Die Alchemie des Andreas Libavii. Ein Lehrbuch der Chemie aus dem Jahre 1597*, Weinheim 1964, Kniha II., Tract. II., Kap. III., s. 360).

³⁴ *Dialexis de novae et prius incognitae stellae... apparitione*, Francofurti 1574.

³⁵ Martin Šolc, „Astronomie v díle Tadeáše Hájka z Hájku“, in: Pavel Drábek (ed.), *Tadeáš Hájek z Hájku, Práce z dějin techniky a přírodních věd*, sv. 1, Praha 2000, s. 35–40.

explicitně navazoval na Paracelsovu nauku o signaturách věcí. Jak vyplývá z Hájkovy korespondence s Brahem, tento učenec Hájka velmi respektoval nejen jako astronoma, ale i jako paracelsiána, a dokonce byl ochoten si s ním vyměňovat poznatky, což dokládá hloubku Hájkových znalostí v této oblasti. Hájek nejspíše plnil roli prostředníka mezi císařem a volným okruhem paracelsiánských lékařů, kteří se s ním přátelili, prováděli společné pokusy a někteří z nich i pobývali v jeho domě, jako například Nicolas Barnaud a Bernard Gill Penot.

Hájek je nesporně nejvýznamnějším českým vědcem té doby. O mimořádné šíři jeho zájmů ostatně svědčí také spis *De cerevisia* (1585), vůbec první vědecké a technologické dílo z této oblasti.³⁶

V kategorii lékařů zabývajících se alchymií je ještě třeba zmínit českého rytíře a lékaře Matthäuse Erbinäuse von Brandau, jehož dva spisy, vzniklé nejspíše v prvních dvou desetiletích 17. století, byly vydány anonymním editorem až roku 1689. Brandau se opakovaně s uznáním zmiňuje o Kellym, jehož zázračnou tinkturu měl dostat od pána z Rožmberka. Spis *Wahrhaffte Beschreibung von der Universal-Medizin und Gölldenem Tinctur* tohoto autora je z valné části typické alchymické pojednání zaměřené především na teoretickou stránku nauky, nicméně obsahuje i fantazijské vize cesty ke kamenu filosofů, kde vystupují skřítkové a pohádkové bytosti, spojené s různými kovy, anebo fiktivní hostinu učenců, která svým neskutečným charakterem silně připomíná sen, což byl poměrně oblíbený žánr autorů alchymických traktátů.

Mystická a teosofická alchymie

Třetí směr alchymie chápal výrobu „projekční tinktury“ a „univerzálního léku“ jako prostředek k filosofickému a mystickému poznání tajemství stvoření i samotného Boha. Podobně jako u jiných knížat a vévodů Římsko-německé říše hrál v Rudolfově zájmu o různé směry alchymie nepochybně roli pragmatismus zohledňující jejich potenciální praktické výsledky v ekonomii a lékařství, přesto se však můžeme domnívat, že mysticky orientovaná alchymie byla císaři nejbližší a že představovala – podobně jako např. kabalistická magie – jeho privatissimum. Tuto teosofickou alchymii rozvíjel především lipský lékař Heinrich Khunrath (1560–1605), jehož *Amphitheatrum sapientiae aeternae* (Divadlo věčné moudrosti) vyšlo roku 1609 ve druhém rozšířeném vydání s císařským privilegiem.³⁷

³⁶ Gabriela Basařová, „Přínos Tadeáše Hájka z Hájku českému a světovému pivovarnictví“, in: Pavel Drábek (ed.), *Tadeáš Hájek z Hájku, Práce z dějin techniky a přírodních věd*, sv. 1, Praha 2000, s. 79–92.

³⁷ Viz *Divadlo věčné Moudrosti a teosofická alchymie Heinricha Khunratha*, Praha 2017, český překlad díla s komentáři Vladimíra Karpenka, Ivo Purše a Martina Žemly.

Khunrath se v tomto díle na rytině Oratorium a laboratorium prezentuje „jako očištěný, Bohu rovný člověk, který je srovnáván s Bohočlověkem, Ježíšem Kristem [a] ... je schopen slyšet hlas Boží v Písmu svatém, v přírodě i v sobě samém“.³⁸ To byla základní teosofická myšlenka, podle níž veškerá moudrost pochází od Boha a lze ji získat pouze s jeho svolením a přispěním ze tří vzájemně provázaných analogických zdrojů: z Písma svatého, tedy z jeho výkladu, z „knihy přírody“, rozuměj z přírodovědného bádání, a z vlastního nitra, čili z introspekce a sebe-poznání. I takto silně nábožensky a mysticky orientovaný přírodovědec ovšem považoval práci v laboratoři s konkrétními materiemi, které byly zpracovávány různými stupni tepla či „ohně“, za *conditio sine qua non* svého hledání. Jeho pojetí alchymie se tak rodilo z konfrontace laboratorní a mystické zkušenosti.

2. Komunikační strategie císařského okruhu

Výše připomenutí badatelé dobře ukazují na jeden základní rys Rudolfova vědeckého mecenátu, který zatím nebyl náležitě zhodnocen. Rudolfínský vědecký okruh byl doposud často rozdělován pouze na seriózní vědce a tzv. šarlatány, pro něž měl mít císař – též pod vlivem své duševní poruchy – slabost. Na základě dosavadních výzkumů lze říci, že Rudolfův výběr při angažmá vědců se naopak ukazuje jako velice promyšlený a racionální, avšak – a to je třeba zdůraznit – v intencích dobového myšlení. Nelze si nepovšimnout, že Rudolf – s trochou nadsázky řečeno – vybíral či „sbíral“ vědce podobně jako předměty do své komory, krátce řečeno, měl zájem především o originálně uvažující myslitele. Šlo mu o postižení celého spektra intelektuálních názorů své doby, proto ona pestrost a rozličnost zastávaných koncepcí. To mělo i své ryze praktické důvody, zvláště pak v případě výběru osobních lékařů, mezi nimiž nalezneme jak galénisty (ti byli v převaze), tak paracelsiány.

V neposlední řadě z toho vyplývá i zjištění, že císař byl otevřený různým přístupům k samotné problematice alchymie, byť se s jeho vlastními nemusely shodovat. Rudolf s učenici jednal individuálně a jejich vzájemné kontakty nechával na nich samotných – svým mecenátem pro něj vytvářel podmínky. Tento přístup nebyl asi ničím jiným než touhou po dosažení harmonie, jež se realizovala jak

³⁸ Anja Hallacker, „Das Bild-Text-Verhältnis in Heinrich Khunraths Amphitheatrum Sapientiae Aeternae“, in: Heinrich Khunrath, *Amphitheatrum Sapientiae Aeternae – Schauplatz der ewigen allein wahren Weisheit*, herausgegeben von Carlos Gilly, Anja Hallacker, Hanns-Peter Neumann und Wilhelm Schmidt-Biggemann, Clavis Pan-sophiae, Band 6, Stuttgart – Bad Cannstatt 2014, s. 36–37.

sbíráním předmětů coby projevů komplexního Božího řádu ve věcech a v přírodě, tak i shromažďováním a recipováním rozmanitých idejí, projevujících se ve vědeckém bádání.

Tento přístup byl tedy ovlivněn dobovým encyklopedismem, který se projevoval ve vytváření kunstkomor.³⁹ Nové přírodniny, a také tehdy známé, začaly shromažďovat především dobře situované vrstvy aristokracie a vznikajícím sbírkám, zprvu jen volně uspořádaným, byly zřizovány zvláštní místnosti. Mezi proslulé patřila nejen kunstkomora císaře Rudolfa II.⁴⁰ nebo vévody Albrechta V. Bavorského (1528–1579), později následovaly tohoto příkladu i další kruhy, například bohatí učenci.⁴¹ Obvykle se rozlišovaly dva druhy shromážděných artefaktů – *naturalia* a *artificialia*, k nimž se často řadila i *mirabilia*. První z nich byly pravé přírodniny, zajímavé minerály, drahé kameny, vypreparovaná těla vzácných živočichů,⁴² případně byly tyto objekty za přírodní považovány.⁴³ Naopak *artificialia* byly objekty uměle zhotovené; bývaly to různé ozdobné předměty, šperky z drahých kovů a kamenů, ale někdy také řezby ze slonoviny, zdobená pštrosí vejce apod. Později se objevovaly artefakty, které měly představovat bájně tvory, jakými byla hydra nebo bazilišek. Postupně se výroba těchto objektů rozvíjela, například běžné bylo preparování těl rejnoků, aby vznikl neobvyklý tvar, a nakonec vycházely dokonce návody, jak takový artefakt zhotovit. Ač bylo stále zřejmější,

³⁹ Z něm. *Kunstkammer*, jindy se používalo synonymum *Wunderkammer*, případně se uváděly prostě jako „kabinety kuriozit“.

⁴⁰ Beket Bukovinská, „Kunstkomora Rudolfa II. ve světle inventáře z let 1607–1611“, in: V. Bůžek – P. Král (ed.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, Opera historica, 11, České Budějovice 2006, s. 121–147.

⁴¹ Příkladem je kunstkomora, kterou zřídil dánský učenec Ole Worm (1588–1654) a jejíž vyobrazení z roku 1655 se zachovalo. Viz Glenn Adamson, „The Labor of Division: Cabinetmaking and the Promotion of Knowledge“, in: P. H. Smith – A. R. W. Meyers – H. J. Cook (ed.), *Ways of Making and Knowing. The Material Culture of Empirical Knowledge*, Ann Arbor 2014, s. 243–279, zde s. 249. Jak autor uvádí, postupně s pokusy o systematizaci se začaly objevovat jednotlivé skříně, vitríny („skleníky“) s utříděnými objekty. Odtud již vedla cesta k muzejním sbírkám.

⁴² V 16. století to byly exponáty vycpané, nebo jen vysušené (například ryby), a ty bylo obvyklé věšet pod stropem, protože se mohly snadno poškodit. Až přibližně ve druhé polovině 17. století se začíná používat nakládání do lihu, případně různé, někdy dosti složité, techniky balzamování. Viz Harold J. Cook, „The Preservation of Specimens and the Takeoff in Anatomical Knowledge in the Early Modern Period“, in: P. H. Smith – A. R. W. Meyers – H. J. Cook (ed.), *Ways of Making and Knowing*, Ann Arbor 2014, s. 302–329.

⁴³ Klasický byl „roh jednorožce“, ve skutečnosti prodloužený levý řezák samce narvala.

že šlo o podvod a mnozí autoři se tím ani netajili, představovalo to výnosný obchod.⁴⁴

V Rudolfově vědeckém mecenátu nacházíme důležité komunikační strategie. I zde můžeme definovat – byť s nutnou mírou schematičnosti – tři skupiny. První z nich tvořily postavy stojící Rudolfovi nejbližší, které s ním byly v přímém kontaktu. Především šlo o císařského sekretáře Johanna Barvitia (asi 1555–1620) a dvorního radu Johanna Matthäuse Wackera z Wackenfelsu (1550–1619). Ti sice nebyli alchymisty, ale nepochybně měli o této nauce řadu znalostí. Podobné společenské postavení zaujímal i Heinrich Julius Brunšvický, poslední předseda císařské tajné rady (1564–1613), který se však sám lékařskou alchymii prakticky, tedy laboratorně zabýval.

Lze říci, že zájem o alchymii se u významných postav z nejbližšího Rudolfova okolí snoubil i s určitými politickými postoji, a je možné, že Rudolfovi mohlo souznění v oblasti alchymických zájmů indikovat předzjednané porozumění i v dalších otázkách. Tomuto přístupu jistě nahrával i fakt, že Rudolf byl do značné míry opakem politického pragmatika a i v politické činnosti neustále hledal znamení osudové přízně, především vyjádřené astrologicky. Zdůrazněme, že tento přístup nikterak nemusel být nefunkční, zvláště v první epoše Rudolfovy vlády, byť jej z dnešního hlediska označíme za iracionální.

Prostředí dvora bylo nepochybně inspirativní, jak o tom svědčí soupis knihovny uherského palatina Juraje Turza (1567–1616), jenž byl od roku 1568 císařovým rádcem. Tento šlechtic se sice alchymii nevěnoval, ale vlastnil četná alchymická díla, mimo jiné spisy Pseudolullyho,⁴⁵ ale také díla o údajné transmutující vodě ve Smolníku.⁴⁶

Velmi blízký vztah k císaři můžeme samozřejmě předpokládat i u těch postav, které sice nepatřily přímo k Rudolfovým nejbližším rádcům, ale byly součástí

⁴⁴ Paula Findlen, „Inventing Nature. Commerce, Art, and Science in the Early Modern Cabinet of Curiosities“, in: P. H. Smith – P. Findlen (ed.), *Merchant & Marvels*, Abingdon-on-Thames 2002, s. 297–323.

⁴⁵ Mimořádně vlivný soubor alchymických spisů patrně většího počtu autorů, kteří si posloužili jménem katalánského učenice a náboženského mystika Ramóna Lulla (kolem 1232–1315/16), jenž naopak pokládal transmutační alchymii za podvod. Alchymický korpus pod tímto jménem viz v Michela Pereira, *The Alchemical Corpus Attributed to Raymond Lull*, London 1989.

⁴⁶ Miloš Jesenský, *Dějiny alchymie v českých zemích, v Polsku a na Slovensku*, Bratislava 2016, s. 357. Jde o prameny obsahující měďnaté ionty, takže železo ponořené do této vody se pokryje mědí, což je klasická elektrochemická reakce (Vladimír Karpenko, „Redoxní vylučování kovů z roztoku jako domnělá transmutace“, *Dějiny věd a techniky* 38, 2005, s. 97–116). O těchto vodách psal již Paracelsus.

dvora. Tak tomu bylo u Tycho Braha coby císařského matematika, obou Martinů Rulandů a Anselma Boëthia de Boodt z titulu jejich lékařské funkce, Johanna Pistoria (1546–1608), vzdělaného paracelsiánského lékaře a odborníka na kabal, který byl císařovým zpovědníkem, dále u mechanika a alchymisty Cornelia Drebbela, nepochybně u Michaela Sendivogia a s velkou pravděpodobností i u Michaela Maiera. K tomuto výčtu ještě přidejme Edwarda Kellyho, který sice nebyl formálně členem dvora, ale Rudolfem byl nejprve osobně akceptován a po nedlouhé době razantně zavržen.

Jako doklad Rudolfova zájmu o originální osobnosti uvedeme postavu, kterou teprve nedávno zpracoval Daniel Jütte.⁴⁷ Abramo Colorni (kolem 1544 – 1599), žid, rodem z Mantovy zřejmě z rodiny s německými kořeny, působil zprvu v rodném městě a ve Ferraře ve službách šlechtických rodů. O jeho vzdělání není nic známo, patrně nestudoval na žádné univerzitě, takže ho lze zařadit mezi podobné *professori de'secreti*, odborníky, četné v Itálii, kteří neměli formální vzdělání.⁴⁸ Colorni byl nepochybně technicky mimořádně nadaný, neboť roku 1582 dostal ve Ferraře titul *Ingegniero del Serenissimo*. Zabýval se vojenskou technikou, ale také kryptografií, a proslul do té míry, že byl zbaven některých povinností označovat svůj židovský původ.

Do Prahy přicestoval roku 1588 za neobvyklých okolností, v době, kdy v boji o polský trůn byl uvězněn Rudolfův bratr Matyáš a Colorni prohlašoval, že dokáže uprchnout z každého vězení, takže měl tentokrát pomoci. Nebylo to mezitím zapotřebí, přesto Colorni zůstal v Praze devět let, kdy se dostal do nejbližšího okruhu Rudolfa II. Ten mu dokonce poskytl dům na Starém Městě bez povinnosti platit nájem.

Dodejme, že císař byl v té době příznivě nakloněn pražské židovské komunitě. Colorni k němu měl prakticky volný přístup, stavěl pro Rudolfa různá zařízení, ale také ho učil karetní triky. S dedikací panovníkovi vydal v Praze knihu *Scotographia* o šifrování a kódování. Později se Colorni soustředil na výrobu ledku pro střelný prach, s kterou začal roku 1593. Třebaže nejsou bezprostřední doklady toho, že by se přímo věnoval alchymii, pravděpodobně byl v kontaktu s některými alchymisty. Velmi pravděpodobný je Michael Sendivogius, který se zabýval studiem sanytru z protochemického hlediska. Odrazem jeho idejí, podle nichž existuje jakýsi „vzdušný niter“ dopadající s deštěm na zemi, je názor Colorniho, že ledek se dá získat opakovaným loužením jedné šarže zemního substrátu.

⁴⁷ Daniel Jütte, *Juden, Christen und die Ökonomie des Geheimen (1400–1800)*, Göttingen 2011, kap. V.

⁴⁸ William Eamon, *The Professors of Secrets*, Washington D.C. 2010.

Jak Daniel Jütte konstatuje, sotva který žid se dostal do tak těsné blízkosti panovníka Římsko-německé říše. Roku 1597 Colorni odcestoval pozván vévodou württemberským Fridrichem I. (1557–1608), pro něhož rovněž produkoval sanytr. Později se stal objektem nepřízně, byl hlídán a nesměl opustit Stuttgart. Nicméně z města uprchl, ale krátce po návratu do Mantovy zemřel.

Druhý okruh se volně ustavil kolem významné postavy Tadeáše Hájka z Hájku, který byl s velkou pravděpodobností prostředníkem mezi tímto okruhem a císařem, byť někteří jeho členové – například zmiňovaný Oswald Croll – nepochybně s císařem komunikovali i přímo, i když spíše písemně než osobně. Dále z tohoto okruhu jmenujme Nicolase Barnauda, Bernarda Gilla Penota, Václava Lavína či Matyáše Borbonia.⁴⁹ Ve všech těchto případech sice šlo o kontakty zprostředkované, ale lze se domnívat, že nikoli efemérní.

Třetí okruh představovali alchymisté, kteří přicházeli k Rudolfovu dvoru – stejně jako k dvorům řady jiných dobových vládců – s nabídkami na uskutečnění různých pokusů a zkoušek. Případ od případu jim mohl být poskytnut prostor na předvedení jejich schopností, šlo však o krátkodobé kontakty a není známo, že by se některý z těchto příchozích u dvora uchytil. Pokud příchozí neměl významného přímluvce, jenž by mu poskytl patřičné „entrée“, neměl u císaře šanci na úspěch. Ostatně, i pokud jej získal, neznamenalo to ještě záruku trvalejšího kontaktu, neboť inteligentní a zkušený Rudolf si vytvořil o dané osobě rychle svůj obraz a ten pak již asi nebyl ochoten měnit, jak se o tom přesvědčil například John Dee.

3. Charakteristika Rudolfových zájmů

Rudolfův zájem o podporu přírodních věd byl stejně jako jeho láska k výtvarnému umění konstantou jeho psychologického profilu a nevzdal se jej ani v době, kdy jeho politická moc a prestiž začala upadat, až upadla zcela. Své zájmy si císař uchoval doslova až na úmrtní lože, na němž se měl podle hodnověrných svědectví ještě příznačně zabývat problematikou perpetua mobile. Je pravděpodobné, že politická činnost a vědecké a umělecké zájmy byly u Rudolfa s postupujícím věkem ve stále vyostřenějším konfliktu – císař nesl své politické povinnosti čím dál úkorněji jako konkurenci k bádání o „tajemstvích přírody“. To však nebylo jen výrazem jeho osobní uzavřenosti a melancholické povahy, ale mělo to i svůj filosofický základ: Rudolf věnoval pozornost tomu, co bylo podle hermetické filosofie určující k pochopení a ovládnutí skutečnosti. Proto obracel svou tvář

⁴⁹ Gustav Gellner, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938.

ke hvězdám, proto se skláněl nad alchymickými nádobami. V dobové terminologii šlo sice též o „kratochvíle“, avšak dodejme, že velice vážně míněné – jedno totiž v pojetí renesančního vzdělance vůbec nevylučovalo druhé, ba právě naopak, protiklady se v dobovém myšlení přitahovaly a snoubily v míře, která by pro naše analytické a diferencující myšlení byla často jen obtížně přijatelná.

Císař se nezajímal o alchymii pouze z pozice byť sebevíce zainteresovaného mecenáše, ale podobně jako někteří další významní příslušníci nejvyšší šlechty – například jeho strýc Ferdinand II., falckrabě Mořic Hesenský (1572–1627), toskánský vévoda Francesco I. de' Medici (1541–1587) nebo již zmiňovaný Heinrich Julius Brunšvický – se sám na pracích v laboratoři podílel. Nemůžeme přesně určit, zdali práce jen osobně dozoroval, anebo i přiložil ruku k dílu, avšak vzhledem k důrazu, který byl v alchymických traktátech kladen na osobní zkušenost alchymického „adepta“ s ohněm, i s ohledem na dobové relace vyslanců, podle nichž přestěhoval císařský trůn do alchymické dílny, je druhá varianta pravděpodobnější. Ostatně podobně měl ve zvyku trávit hodiny v ateliérech umělců a též sám maloval.

Jeho osobní účasti v laboratoriu nasvědčuje i fakt, že podstatná část z Rudolfových alchymických rukopisů, které se dochovaly v Univerzitní knihovně v Leidenu ve fondu *Codices Vossiani Chymici*, je věnována praktickým, laboratorním postupům alchymie. Tato sbírka si zaslouží nejvyšší pozornost. Nemůžeme sice z obsahu knihovny přímo usuzovat na zájmy jejího vlastníka, ani odhadnout, které popsané postupy považoval císař za validní a které neshledával užitečnými, přesto však je to vzácně dochovaný pramen, který nám poskytuje nezprostředkované informace o jeho zájmech, u Rudolfa tak vzácné. Mezi traktáty a sbírkami receptů nalezneme jak známé autority především středověké alchymie, tak i řadu jmen méně známých, z nichž některá se vyskytují častěji – za všechny příklady uveďme Bartholomea Korndörfera. Co zaráží na první pohled, je absence bohatě iluminovaných alchymických rukopisů, jak je známe právě z 16. století. To lze vysvětlit dvěma způsoby – buď byly tyto rukopisy hned po Rudolfově smrti odvezeny jeho nástupcem císařem Matyášem do Vídně (do císařské knihovny se však až na výjimky nedostaly), anebo – a to je pravděpodobnější varianta – císaři šlo v případě alchymie více o informace než o skvostné předměty. Ostatně pokud by Rudolf tyto umělecky náročně zdobené rukopisy vlastnil, nejspíše by je – podobně jako jiné vzácné písemnosti a tisky – umístil do své kunstkomo-ry. Inventář z let 1607 až 1611 však takovéto artefakty neuvádí.

Je to o to zvláštnější, že tyto pečlivě vypracované soupisy mlčí i o zcela mimořádném rukopisu, který měl Rudolf vlastnit a jenž se poté dostal do majetku jeho destilátora Jakuba Horčického z Tepence (kol. 1575–1622). Poté byli jeho vlastníky alchymista Jiří Bareš, lékař Jan Marek Marci (1595–1667) a nakonec Athanasius Kircher (1601/2–1680), jemuž jej Marek Marci zaslal. Tento „nejzáhadnější

rukopis světa⁵⁰ je sepsán dodnes nerozluštěným umělým jazykem a obsahuje symbolické kresby, jejichž význam též doposud badatelům a historikům uniká. Je pravděpodobné, že toto složité symbolické dílo má vedle lékařské, biologické, astrologické a farmaceutické významové vrstvy také alchymický význam – ostatně by to logicky vyplývalo z dobového překrývání zmíněných oborů.

Druhý pramen pro alespoň částečné odhalení roušky nad tajemstvím Rudolfových alchymických snah představuje jeho jménem psaná a velice vzácně zachovaná korespondence o tomto tématu, kterou doplňují pozdější, byť jen lakonická svědectví jeho pomocníků z laboratoria. Z nich vyplývá, že jedním z hlavních Rudolfových zájmů bylo získání látky nazvané „mercurius solis“, která měla být významným krokem na cestě k výrobě alchymické tinktury. Jsou náznaky toho, že Kelly nebyl schopen tuto substancii císaři dodat, což vzbudilo panovníkovu nevoli a snad přispělo k jeho pozdějšímu negativnímu postoji k alchymistovi. Pokud jde o „mercurius solis“, píše o něm Michael Maier ve svém díle *Examen fucorum pseudo-chymicorum*, kritice alchymických podvodníků, kde ho jako čtyřicátý sedmý z podvodů nazývá *Aureitas Solis, Sulfuris et Mercurii Solis*.⁵¹ Jak uvádí Wolfgang Beck, nešlo o chemicky popsatelnou substancii, ale o alchymicko-filosofickou představu, o níž se již dříve zmiňoval Heinrich Khunrath v závěrečné části svého díla *Vom hylealischen Chaos*,⁵² z něhož Maier vycházel.

Maier ve svém komentáři v *Examen* píše,⁵³ že „dokonce Scotus naznačil císaři, že tinktura Angličana Kelleyho není nic jiného než barva extrahovaná ze zlata. Soudil, že k tomu, aby si císař o tom jasno zjednal, měl by od Kelleyho požadovat, aby zlata proměnil ne pouze jednu unci, nýbrž mnoho liber – přinejmenším sto...“ Dodejme, že Scotus, nebo Scotta, byl nejasná postava rudolfínské doby, jednoznačně však podvodník.⁵⁴

⁵⁰ Dnes známý jako Voynichův rukopis. Viz René Zandbergen – Rafał T. Prinke, „Voynichův rukopis v rudolfínské Praze“, in: Ivo Purš – Vladimír Karpenko (ed.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011, s. 297–314.

⁵¹ Wolfgang Beck, *Michael Maiers Examen Fucorum Pseudo-Chymicorum – Eine Schrift wider die falschen Alchemisten*, disertace, München 1991, s. 133.

⁵² Viz Vladimír Karpenko, „Alchymické a chemické aspekty Khunrathova díla *Vom hylealischen, das ist pri-materialischen catholischen, oder algemeinem natürlichen Chaos*“, in: *Divadlo věčné Moudrosti a teosofická alchymie Heinricha Khunratha*, přel. J. Hlaváček, autoři statí V. Karpenko, I. Purš, M. Žemla, Trigon: Praha 2017, s. 371–407.

⁵³ Wolfgang Beck, *Michael Maiers Examen Fucorum Pseudo-Chymicorum – Eine Schrift wider die falschen Alchemisten*, disertace, München 1991, s. 134.

⁵⁴ K problematice „mercuria solis“ viz Rudolf Werner Soukup, „Transformování celého *Corpus Solis v Liquorus Irreducibilis*. Laboratorní alchymie na dvoře císaře Rudolfa II.“,

Na Pražský hrad se patrně také dostávaly informace o laboratorních postupech z významného laboratoria Oberstocktall/Kirchbergu in Niederösterreich, které vlastnil koncem 16. a začátkem 17. století Johann Jakob von Lamberg (1561–1630), později biskup z Gurku. Rudolf II. jmenoval roku 1606 pražským arcibiskupem jeho bratra Karla von Lamberg, s nímž byl ve velmi přátelských vztazích. Oswald Croll ve svém díle doložil, že si s Rudolfem vyměňoval látky důležité z hlediska paracelsiánské alchymie, a císař sám měl některé jeho substance využít. Je tedy zřejmé, že v císařských laboratoriích se pracovalo jak na transmutační tinktuře, tak na výrobě léků, které poté císař sám užíval.

Rudolfův zájem o alchymii zůstal zachycen i v pozdějších pramenech. Johann Joachim Becher (1635–1682), německý lékař, alchymista a ekonom, uvedl ve své obsáhlé sbírce alchymických návodů také dva, které měl císař dostat, oba na „tinkтуру“, údajné transmutující agens.⁵⁵

Závěrem můžeme shrnout, že epocha vymezená vládou Rudolfa II. byla dobou vrcholného rozkvětu nauk, který vycházel z velkorysého mecenátu císaře, ale opíral se také o mecenát šlechticů z řad stavovské společnosti i o podporu bádání v bohatém měšťanském prostředí. Učenci z různých zemí, kteří navštívili na kratší nebo delší čas Čechy, zde nevytvořili žádnou „vědeckou školu“, ale přicházeli sem, aby si zde mohli vyměňovat názory a zkušenosti. Vytvořili tak variabilní a volné společenství badatelů, jež nebylo soustředěno kolem jednotlivých vědeckých myšlenek a koncepcí, ale přesto bylo sjednocováno právě důrazem na potřebu různorodosti a pestrosti. To, co tyto badatele opravdu spojovalo, byla jejich potřeba relativní svobody k bádání a možnosti vyhledávat vědecké kontakty spojené s předáváním vědomostí. Tímto rysem předběhla rudolfínská epocha svou dobu a vytvořila předobraz moderní autonomie vědeckého bádání, které nepodléhá ani náboženským, ani ideologickým imperativům.

Summary

The third part of this series discussing the history of alchemy and related fields in the Czech lands is devoted to the reign of Rudolf II, of the highest flourish of sciences and arts in this country. The circle of those involved in alchemy is divided

in: Ivo Purš – Vladimír Karpenko (ed.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011, s. 205–228.

⁵⁵ Johann Joachim Becher, *Chymisches Glücks-Hafen Oder Grosse Chymische Concordanz und Collection Von fünffzehen hundert Chymischen Processen...* Frankfurt 1682, s. 264, 520.

into two groups – one dealing with transmutation of metals, the other oriented on medicine, but not a clear line can be drawn between them. As the typical representative of the first group Michael Sendivogius is introduced, one of the most influential alchemists in the history of this science. His famous treatise *De Lapide Philosophorum, Tractatus Duodecim* is briefly described, especially two moments – the studies of aerial nitre (potassium nitrate), and mutual displacement of metals from their solutions. Sendivogius, however, explained his correct observation from the standpoint of alchemy. In the 16th century the number of fraudulent alchemists increased; as a typical example Edward Kelly is mentioned.

Application of alchemy to medicine became more common at the period due to growing popularity of paracelsians. At the emperor's court some representatives of this direction were active as Rulands, father and son. Although not a courtier, Oswald Crollius was not less important; his death remains a mystery. For a short time Michael Maier was with the court; he was even ennobled by the emperor. In Prague Maier's book *De medicina regia* was printed. This scholar, convinced alchemist, published later a treatise against alchemical impostors, the work inspired by the similar one by Heinrich Khunrath. Further important scholar, Anselmus Boëtius de Boodt, really a renaissance personality, medical doctor, and mineralogist, compiled his fundamental work on minerals in Prague. Another medicine doctor and alchemist was Matthäus Erbinäus von Brandau whose two works were printed posthumously. The most important Czech scientist at the period was Tadeáš Hájek, medicine doctor, but also skilled astronomist who published treatises on comets, and on supernova discovered and described earlier by Tycho Brahe.

Particular attention is paid to emperor's choice of experts which included broad spectrum of science and arts. Personal contacts of Rudolf II are discussed and as an example of extraordinary position Abramo Colorno, an Italian Jew, is presented. This man of many interests belonged among the closest circle of the emperor. The question remains open to which extent Rudolf II participated in laboratory experiments, but he surely had good knowledge in many fields, which shows him as an exceptionally educated ruler.

Correspondence

Prof. RNDr. Vladimír Karpenko, CSc.

Katedra filosofie a dějin přírodních věd

Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova

e-mail: karpenko@natur.cuni.cz

Mgr. Ivo Purš, Ph.D.

Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i.

e-mail: purs@udu.cas.cz